

Picea omorika, de icoon van Tara

Grote kunstwerken laten zich niet altijd gemakkelijk benaderen. Voor een bijzonder concert of een mooi schilderij moet je soms urenlang in de rij staan. Om Machu Picchu, de Borobudur of de Chinese Muur te kunnen zien moet je een goede conditie hebben, lange reizen maken en stevig wandelen en klauteren. Met bijzondere bomen is het soms net zo. Je krijgt ze niet cadeau.

Dat was ook de ervaring van Josif Pancic, toen hij in 1875 in het Taragebergte in het grensgebied van Servië en Bosnië-Herzegovina op zoek ging naar de 'Omorika'. Een hele onderneming in die dagen, want het was een moeilijk toegankelijk bergachtig

meerdere exemplaren van de Omorika gezien. Al zijn wegen, vervoer en informatie nu uiteraard onvergelijkbaar veel beter dan in de dagen van Pancic, toch is het nog steeds niet eenvoudig om de natuurlijke standplaatsen van deze boom te vinden en er

alle Sparren hangende kegeltjes, die in hun geheel van de boom vallen en bij het van de twijg trekken van een naald gaat het bladkussen als een 'vlaggetje' mee. Voor de soort zijn op eerste oogopslag karakteristiek: het uiterst smalle, piramideachtige silhouet, de hangende takken met omhoog gerichte uiteinden en de zilvergrijze naalden. Verdere specifieke kenmerken zijn: kaarsrechte, tamelijk dunne stam met dunne, roodbruine schors die vaak met harsdruppels bedekt is; dichte betakking bovenin zowel als onderaan de boom; jonge twijgen dichtbehaard; knoppen spits, roodbruin en zonder hars; naalden 0,5 tot 2 cm lang en stomp, aan de onderzijde (morfologisch eigenlijk de bovenzijde) twee brede witte strepen, die tot 12 jaar lang aan de boom kunnen blijven; kegels hoog boven in de boom, 6 tot 9

Maar al deze inspanningen zijn de moeite waard, want de 'Omorika' is een frêle en statige boom van grote schoonheid, gehuld in een waas van geheimzinnigheid.

gebied waar maar weinig over bekend was en waar ook heden ten dage nog beren en wolven voorkomen. Voor mij is de Omorika jarenlang een fascinerende boom geweest, die ik graag op zijn natuurlijke standplaats wilde aanschouwen. En nadat het plan enkele keren in de ijskast was gegaan is het er zomer 2007 dan toch van gekomen. We zijn een aantal dagen in het Tara Nationaal Park geweest en hebben daar

dichtbij te komen. Tara is een bergachtig gebied, vaak smalle wegen met veel bochten, soms halfverhard, een enkele keer een beekbedding en af en toe wat klimwerk. Hoe dicht je bij je doel komt, hoe lastiger het wordt. Maar al deze inspanningen zijn de moeite waard, want Omorika is een frêle en statige boom van grote schoonheid, gehuld in een waas van geheimzinnigheid. *Picea omorika* heeft net als

cm, schubben gaafrandig, aanvankelijk paarsachtig, later bruin. *Picea omorika* kan 50 meter hoog en 160 tot 200 jaar oud worden. Op de leeftijd van 15-20 jaar is hij volwassen en bij ongeveer 40 jaar bereikt hij de hoogste zaadproductie.

Het hout lijkt veel op dat van *Picea abies*. Het is sterk, taai en zeer buigzaam. Jonge takken kun je gewoon oprollen. Het wordt o.a. gebruikt als bouw hout, verder voor houten vaten en vroeger ook wel voor wieken van helikopters.

Omorika is endemisch in het Taragebergte, een gebied met sterke plooiingen, waar de Drina doorheen stroomt in een canonachtig dal. Zijn natuurlijke standplaats bevindt zich op een hoogte tussen 800 en 1400 meter op kalkhoudende bodem, bij voor-

Het hout lijkt veel op dat van *Picea abies*. Het is sterk, taai en zeer buigzaam. Jonge takken kun je gewoon oprollen.

keur op steile noordhellingen, dus zonder direct zonlicht. Hij houdt van een koel klimaat met relatief hoge lucht-

vochtigheid. In het algemeen is hij echter niet kritisch en niet bijzonder gevoelig voor vocht of droogte en groeit goed op arme bodems. Ook kou en sneeuw kan hij goed verdragen, zij het dat natte sneeuw kan leiden tot takbreuk.

Het areaal is nog maar heel klein, en dan hebben we het over nog enkele duizenden exemplaren op een oppervlakte van ongeveer 60 ha met ongeveer 50 afzonderlijke bestanden, variërend van 3000 tot 3 à 4 exemplaren. Grote zuivere Omorikabestanden zijn er eigenlijk niet. De meeste exemplaren staan gemengd met *Pinus nigra*, *P. sylvestris*, *Picea abies*, *Fagus orientalis* en af en toe met *Quercus cerris*, *Carpinus betulus*, *Populus tremulus*, *Salix caprea*, *Alnus glutinosa*, *Sorbus aucuparia* en *Ostrya carpinifolia*. Ik heb dat inderdaad op een aantal plaatsen waargenomen. Plantensociologisch wordt hij gerekend tot het *Omorikae-Piceto-Abieto-Fageto-Pinetum mixtum* en het *Alno glutinosae-Picetum-Omorikae*.

Omorika wordt beschouwd als een glaciaalrelict, ook wel een levend fossiel. Het verspreidingsgebied is in het Tertiair en de laatste interglaciale perioden veel groter geweest, getuige de vele fossiele vondsten. Men neemt aan dat het Taragebergte in

Picea omorika in hun natuurlijke standplaats.
Foto: Hélène S. Rijnbende.

de ijstijden een refugium is geweest en dat Omorika na de laatste ijstijd niet voldoende concurrentiekracht heeft kunnen opbrengen om het oude areaal weer in te nemen. Bovendien is Omorika in latere tijden door bosbranden en houtkap nog verder achteruitgegaan. Om de soort tegen

malen gehoord van de *Omorika* en wilde daar onderzoek naar doen. Omdat zijn pogingen om langs ambtelijke weg goed studiemateriaal te verkrijgen geen resultaat hadden reisde hij in de zomer van 1875 zelf naar het zuidwesten van Servië. Daar kwam

Omorika is de oude volksnaam voor deze boom, waarvan de woordbetekenis duidt op dood en duisternis, waarschijnlijk een verwijzing naar de duisternis van het naaldwoud.

ondergang te beschermen is hij in 1998 opgenomen als kwetsbaar (status 'Vulnerable') in de lijst van bedreigde soorten van de wereldwijde IUCN (International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources). Veel exemplaren staan thans in reservaten die voor het publiek gesloten zijn. De ontdekker van *Picea omorika* is Dr. Josif Pancic (1814-1888). Hij had op zijn reizen door Servië meerdere

hij na veel vergeefs gezocht op 1 augustus bij het dorp Zaovina voor een vreemdsoortige conifeer te staan, waarvan één van zijn begeleiders verklaarde dat het de Omorika was en die hij naar eigen zeggen vervolgens met een tevreden Ah! begroette. Al bij de eerste aanblik zag hij dat dit geen gewone Spar was maar een heel bijzondere soort, misschien zelfs een van oorsprong niet-europese. Na de nodige vragen en twijfels gaf hij aan de boom de naam *Pinus omorika*. Omorika is de oude volksnaam voor deze boom, waarvan de woordbetekenis duidt op dood en duisternis, waarschijnlijk een verwijzing naar de duisternis van het naaldwoud. De wetenschappelijke naam is later gewijzigd in *Picea omorika* (Purkyne 1877). Pancic heeft veel reizen gemaakt door Servië, Montenegro en Bulgarije. Hij heeft een groot aantal soorten planten (193) en dieren ontdekt en voor het eerst beschreven. De beroemdste is natuurlijk

de *Picea omorika*. Pancic is van groot belang geweest voor de natuurwetenschappen, vooral de botanie op de Balkan. Hij schreef talloze boeken en artikelen over botanie en zoölogie en was de stichter van het Nationaal Herbarium in Belgrado. Zijn eigen Herbarium Pancicianus, een collectie van plm. 10 000 soorten, vormde de basis daarvan. Ook was hij in 1874 de oprichter van de Hortus Botanicus Belgradensis 'Jevremovac'. Om hem te eren zijn een aantal plantensoorten (32) naar hem vernoemd. Hij is begraven in het stadje Bajina Basta, gelegen op slechts enkele kilometers van zijn *Omorika's*. We zijn op bezoek geweest bij een eigenaar van een bosperceel waar *Omorika's* staan. Voor hem is het de mooiste boom ter wereld. Het terrein is ruim 2 ha groot en er staan ongeveer 300 stammen. De bomen staan in groepjes. Natuurlijke verjonging gaat heel moeizaam. Aan de zaden zit een klein luchtzakje, waardoor ze door de wind kunnen worden verspreid. Maar vermeerdering door zaden lukt vrijwel niet, alleen een enkele keer op steenachtige bodem. De boom wortelt slechts moeizaam. Toch kan de eigenaar ons trots een spontaan opgekomen zaailing laten zien. Het terrein is thans beschermd gebied. Vanaf 1965 is er staatstoezicht. Hij mag wel andere soorten kappen in zijn bos, maar moet daar dan

toestemming voor hebben. Voor de grond moet hij wel belasting betalen, maar krijgt geen vergoeding wegens natuurbescherming. Dertig jaar geleden is hij een keer bovenin een boom geklommen en heeft toen een aantal kegels geoogst. Die waren toen heel kostbaar. Op de zwarte markt was 1 kilo kegels evenveel waard als een stier van 350 kilo! Maar de straffen op dit soort vergrijpen waren niet gering en daarom heeft hij er uiteindelijk toch maar van afgezien om ze te verkopen. Omorika is vanwege zijn fraaie en slanke gestalte zeer geschikt voor tuinen, ook al omdat hij weinig kritisch is wat betreft de bodem, snel groeit en weinig last heeft van luchtvervuiling. In de directe omgeving van mijn woning in de Amsterdamse Rivierenbuurt weet ik enkele mooie exemplaren in voortuinen te staan, die ook kegels hebben. In bossen zie je hem maar weinig, niet alleen in Nederland maar ook elders in Europa. Ook hier is de concurrentiekracht niet groot, vooral ten opzichte van *Picea abies*. Volgens de *Heukels' Flora* is hij hier en daar in Nederland in bossen aangeplant. Bij Floron zijn zo'n 100 incidentele waarnemingen geregistreerd die echter niet het volledige verspreidingsbeeld weergeven, omdat bomen en struiken bij inventarisaties slechts sporadisch worden meegenomen. Er zijn meldingen van meerdere exemplaren uit o.a.

de omgeving van Bergen op Zoom, midden Brabant, Wassenaar, het duingebied tussen Wijk aan Zee en Egmond en uit de omgeving van Apfelscha en Bakkeveen, een opvallend aantal gebieden met een pleistocene bodem dus. In Drenthe zijn ooit aanplantingen gedaan in de Boswachterij Gieten en in de Emmerdennen, maar er is geen indicatie dat de boom uit zaad opslaat. Verder staat in het Amsterdamse Bos bij de Kleine Vijver een aardige populatie van enkele tientallen exemplaren. Inmiddels zijn er diverse variëteiten van Omorika op de markt, ook als kerstboom. Voor mij gaat er echter niets boven de natuurlijke soort, en dan op zijn eigen standplaats. Dan maar liever wat moeite doen. De Omorika vormt het logo van Tara Nationaal Park. Een levend icoon!

Literatuur:

B.K. Boom, *Nederlandse dendrologie*, 13e druk, door J. de Koning e.a. Ede, 2000.
www.conifers.org (Christopher J. Earle, Gymnosperm Database)
Florbase-2N (Florbase is een bestand met plantensoort-waarnemingen op 1x1-kilometerhokniveau. Het bestaat uit gegevens van provincies, particulieren, terreinbeheerders en instituten.)
iucnredlist.org (IUCN)
S. Jovanovic, *Otkrivanje Tare* (Verkenning van Tara). Beograd 2006.
R. van der Meijden, *Heukels' Flora van Nederland*, 23e druk. Groningen-Houten 2005.
J. Pancic, *Eine neue Conifere in den*

östlichen Alpen. Beograd 1876.
pancic.bio.bg.ac.yu (mooie website over Josif Pancic, ook in het Engels)
P. Schütt, *Picea omorika*, in: Schütt, Weisgerber e.a., *Lexicon der Nadelbäume*, p. 297-305. Hamburg 2004.
Werkgroep Florakartering Drenthe, *Atlas van de Drentse flora*, p. 732. Haarlem 1999.

'Op deze plaats, genaamd "Vis" (=hoogte), heeft Dr. Josif Pancic in augustus van 1875 een nieuwe soort conifeer geïdentificeerd: *Picea omorika*, Pancic (volksnamen: Omorika, Omora, Frenja)'. Foto: Hélène S. Rijnbende.

Een spontaan opgekomen zaailing van *Picea omorika*. Foto: Hélène S. Rijnbende.